

Adam Smith'in "Görünmez El"i: Doğru Sanıyor Olabileceğiniz Yanlışlar

N. EMRAH AYDINONAT¹

Giriş

Adam Smith'in "görünmez el" ifadesi iktisattaki en popüler ve en çok tartışılan eğretilmelerden biridir. Bunu görmek için ABD emlak piyasalarında başlayan ve neredeyse tüm yerküreye yayılan iktisadi kriz ile ilgili yorum ve haberlerin bir taramasını yapmanız yeterli olacaktır. Özellikle dış basında hemen her gün küresel kriz ile "görünmez el" arasındaki ilişkiye değinen pek çok köşe yazısı yayımlanmakta, haber bültenlerinde bile "görünmez el"e atuf yapılmaktadır. Bu yazı ve yorumlardaki temel sorulardan biri şudur: Şu meşhur "görünmez el" başarısız mı olmuştur, yoksa krizin sebebi "görünmez el" in gönlünce işlemlerini engelleyen kamu politikaları mıdır? Farklı düşünce okulları bu soruya farklı cevaplar vermektedir. Bazıları "Adam Smith'in görünmez el teorisi"nin bencilliği övdüğünü, devleti iktisadi faaliyetlerin dışında bırakmamızı önerdiğini hatırlatacak ve küresel krizin temel nedeninin bencillik ve devletin gerekli düzenlemeleri yapmaması olduğunu söyleyecektir. Diğerleri ise eğer iktisadi ajan ve aktörleri tamamen serbest bırakmış olsaydık bu başımıza gelenlerin hiç gerçekleşmemiş olaca-

1 Değerli yorum ve önerileri için Aykut Kibritçioglu'na ve Mine Kara'ya ve IDG "Smith Bu Meçhul" çalıştayı katılımcılarına teşekkür ederim.

ğını iddia edecektir.² Aslına bakarsanız "görünmez el" kimilerine göre dost, kimilerine göre düşmandır. Gazetelerin köşelerinde ve dahi pek çok akademik metinde "görünmez el" in yarar ya da zararlarını okumak mümkündür. Ne var ki, her ne kadar sık sık Adam Smith'e atuf yapılsa da bu yorumların pek azı Smith'in özgün "görünmez el"inden bahsetmektedir. Bu metinlerde bahsi geçen eller Smith'in "görünmez el"inin modern yorumlarıdır. Kimi "neoklasik görünmez el"e, kimi "Avusturya ekolü görünmez el"ine, kimi "evrimci görünmez el"e, kimi ise "neoliberal bir görünmez el"e atuf yapmaktadır. "Görünmez el" ile ilgili yazı ve yorumları dikkatlice okuyup birbirleriyle karşılaştırdığınızda göreceğiniz şey aslında ortada çok sayıda farklı "görünmez el" olduğudur. Gerçek şudur ki Smith'in "görünmez el"i kendine ait bir hayata sahip olmuş, çoğalmış, değişmiş ve neredeyse içinden çıkılmaz bir bağlantılı eğretilmeler ağı haline gelmiştir. Bu karışık eğretilmeler yumağını çözmek ve her "görünmez el" in ardındaki anlamı çıkarmak için muhakkak ki "görünmez el" in tarihine bakmak faydalı olacaktır. İktisat bilimi söz konusu olduğunda ilk bakmamız gereken yer tabii ki Adam Smith külliya-tıdır. Bu yazının amacı, "modern görünmez el" in eğretilmeleri bombardımanı altında kalan günümüz iktisat okuyucusunun Adam Smith'in "görünmez el" i hakkındaki doğru sanıyor olabileceği bazı yanlışları sergilemektir. Bu yazıda etraflıca bir "görünmez el" analizi yapmak yerine, okuyucuyu Adam Smith ve onun "görünmez el" i hakkında biraz meraklandırmayı amaçlıyorum. Adam Smith külliyyatını hiç okuma şansı bulamayan iktisatçının yanında Smith'in ünlü *Ulusların Zenginliği* kitabının giriş bölümlerinden başka hiçbir eserini okumamış pek çok iktisatçı olduğunu söylersem sanırım abartmış olmam. İşte bu yazıdaki temel hedef kitlemin bu grup olduğu söylenebilir. Ne var

2 Dış basındaki tartışma ve haberlere <http://news.google.com> adresinde "invisible hand" ifadesini aratarak ulaşabilirsiniz. Türkiye'de de benzer tartışma ve yorumlarla sık sık karşılaşırız. Örneğin, Atilla Yayla son ekonomik krizi "devletçiliğin krizi" olarak tanımlarken pek çok başka yazar "kapitalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin krizi" olarak görmektedir. (Örneğin bkz: Yayla, 2009a, 2009b; Duman, 2009; Şafak 2009). Bu bağlamda Şafak Oğuz'un Sabah gazetesindeki yazısının başlığı da manidardır: "Kırılası Görünmez El" (Oğuz, 2009).

ki, akademik konferans ve seminerlerde edindiğim deneyim bana okuyucu kitlemin bundan biraz daha geniş olabileceğini de düşündürüyor. Peki, acaba siz bu yazının hedef kitlesi içinde yer alıyor musunuz? İsterseniz gelin bunu test etmek için Adam Smith'in "görünmez el"i ile ilgili birkaç soru sıralayayım. Siz de bunların cevaplarını bir kâğıda not edin. Eğer cevaplarınız benim aşağıda vereceğim cevaplarla aynıysa, bu yazıyı okumayı bırakabilir daha faydalı işlerle meşgul olabilirsiniz. Yok, eğer en az bir soruya farklı yanıt verdiyseniz, benim hedef okuyucu kitleme dâhilsiniz demektir. Bu yazıyı sizin için yazıyorum. Umarım ilgi çekici bulur ve sonuna kadar okursunuz.

İşte o sorular:

1. Adam Smith "görünmez el" ifadesini kaç kere kullanmıştır?
a. 1 b. 2 c. 3 d. 4 e. 5
2. Adam Smith kaç eserinde "görünmez el" ifadesini kullanır?
a. 1 b. 2 c. 3 d. 4 e. 5
3. Adam Smith "görünmez el" ifadesini iktisat dışı bağlamlarda kullanmış mıdır?
a. Evet 1 kez b. Evet 2 kez c. Evet 3 kez
d. Evet 4 kez e. Hayır
4. Adam Smith, "görünmez el" ile mistik, görünmez güçlere atıf yapar. Bu önerme doğru mudur?
a. Hayır, "görünmez el" görünmez değildir.
b. Evet, "görünmez el" görünmezdir
5. Adam Smith "görünmez el" ile bireylerin amaçlamadıkları faydalı toplumsal sonuçlar ortaya çıkarabileceğini söylemiştir ve bu sebeple bireyleri kendi yaptıklarının sonuçlarını ön-göremeyen kör insanlar olarak resmetmiştir. Bu önerme doğru mudur?
a. Doğru b. Kısmen doğru c. Yanlış

6. Adam Smith "görünmez el" ile bencilliği övmüş, kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin her zaman toplum için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağını savunmuştur.

a. Yanlış b. Doğru

7. Adam Smith'in "görünmez el"i serbest piyasanın tekelleşme sorununa çare olduğunu ima eder. Bu önerme doğru mudur?

a. Yanlış b. Doğru

8. Adam Smith'in "görünmez el"i her türlü devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu ima eder. Bu önerme doğru mudur?

a. Doğru b. Yanlış

9. Adam Smith "görünmez el" ile serbest ticareti savunmuş olduğu için günümüzde yaşasaydı gelişmekte olan ülkelerdeki uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi politikalarını destekledi. Bu önerme doğru mudur?

a. Doğru b. Yanlış c. Politikanın uygulanışına bağlı

10. Modern iktisatçılar, özellikle de Arrow ve Debreu Adam Smith'in "görünmez el"inin varlığını ispatlamıştır. Bu önerme doğru mudur?

a. Doğru b. Yanlış

11. Adam Smith'in "görünmez el"inin aksine neoklasik "görünmez el" gelir dağılımı ile ilgili bir şey söylemez. Bu önerme doğru mudur?

a. Doğru b. Yanlış

Şimdi cevapları vereyim:

1. Cevap C. Adam Smith "görünmez el" ifadesini üç kez kullanmıştır.

2. Cevap C. Adam Smith üç eserinde "görünmez el" ifadesini kullanmıştır.

3. Cevap A. Adam Smith “görünmez el” ifadesini iktisat dışı bağlamlarda bir kez kullanmıştır. (İki kez diyenlerin cevabını da kabul edebilirim.)

4. Cevap A. Adam Smith’in “görünmez el” ile mistik, görünmez güçlere atıf *yapmaz*. Aksine, görünmez güçlerin bilimde yeri olmadığını düşünür.

5. Cevap B. Adam Smith “görünmez el” ile bireylerin amaçlamadıkları faydalı toplumsal sonuçlar ortaya çıkarabileceğini ifade etmiştir. Ancak, bireylerin amaçlamadıkları sonuçları öngörememesi bir ön koşul değildir. Öte taraftan, “görünmez el”in bireylerin bazı bakımlardan “kör” olduğunu ima ettiğini söylemek mümkündür.

6. Cevap A. Adam Smith “görünmez el” ile bencilliği *övmemiştir*, kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin *her zaman* toplum için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağını savunmamıştır.

7. Cevap A. Adam Smith’in “görünmez el”i serbest piyasanın tekelleşme sorununa çare olduğunu *ima etmez*.

8. Cevap B. Adam Smith’in “görünmez el”i *her türlü* devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu *ima etmez*.

9. Cevap C. Adam Smith “görünmez el” ile *serbest ticareti* savunmuştur ancak serbestleşmenin kısa dönemde getirebileceği kötü etkilerinin farkındadır. Bu sebeple, serbestleşme sürecinde devlete önemli bir rol biçer.

10. Cevap B. Modern iktisatçıların, özellikle de Arrow ve Debreu Adam Smith’in “görünmez el”inin varlığını ispatladığını söylemek oldukça güçtür ve modern iktisadın “görünmez el”i ile Adam Smith’in “görünmez el”i arasında önemli farklılıklar vardır.

11. Cevap A. Evet. Adam Smith’in “görünmez el”inin aksine neoklasik “görünmez el” gelir dağılımı ile ilgili bir şey söylemez.

Eğer yukarıdaki sorulara farklı cevaplar verdiyseniz veya benim verdiğim cevapları neye dayandığımı merak ediyorsanız bu yazıyı okumak isteyebilirsiniz, çünkü bu yazıda cevapları tek tek incelemeye çalışacağım.

Başlamadan önce, bu yazının içeriği ile ilgili önemli bir notu aktarmamda fayda var: *İktisadi Düşünce Girişimi*’nin düzenlediği Adam Smith çalıştayı bana, daha önce yabancı akademisyenlere sunduğum görüşleri, değerli Türk akademisyenlere de sunma ve onlarla bu görüşleri tartışma fırsatı sağladı. Bu metni hazırlarken bu çalıştayda aldığım yorum ve önerilerden faydalandım ancak yine de aşağıda okuyacaklarınız büyük ölçüde daha önceki çalışmalarına dayanmaktadır. Her ne kadar, bu yazı özellikle bu kitap ve Türk okuyucu için kurgulandıysa da yazının bazı kısımları *The Invisible Hand in Economics* başlıklı kitaptan (Aydınlat, 2008) ve “*Is the Invisible Hand un-Smithian*” başlıklı makaleden (Aydınlat, 2006) parçalar ve özetler içermektedir – ancak metnin kurgusu bu çalışmalardakinden elbette farklıdır.³ Ayrıca not etmeliyim ki, “Görünmez El ve Bencil Tacirler”, “Görünmez El ve Devlet” ve “Görünmez El ve Ticarete Serbestleşme” başlıklı kısımlar daha önce açıkça (yazılı olarak) ifade etmediğim görüş ve argümanları da içermektedir. Son olarak, bu yazıda, mümkün olduğu kadar doğrudan Smith’in söyledikleriyle ilgilenmeye çalıştım. İlgili okuyucu Smith ve “görünmez el” konusundaki ikincil literatür konusunda Aydınlat (2008)’e bakabilir.

Adam Smith’in eserlerinde “Görünmez El” (1, 2, 3)

Adam Smith “görünmez el” kavramını *üç kere, üç farklı eserde* ve *üç farklı bağlamda* kullanmıştır. Bunlardan ilki Smith’in

3 Adam Smith ve “görünmez el” ilgili görüşlerimi Türk okuyucu ile buluşturmak için başvurduğum bu yol umarım daha önceki çalışmalarımı okuyan meslektaşlarım tarafından mazur görülür.

(1795 [1980]) *Astronomi Tarihi* ile ilgili risalesidir. Diğer iki eser *Ahlaki Duygular Teorisi* (1790) ve *Ulusların Zenginliği* (1789 [1904]) adlı eserlerdir. Gelin Adam Smith'in "görünmez el" kavramını kullandığı üç metni hatırlayalım.

Astronomi Tarihi

Smith *Astronomi Tarihi* ile ilgili risalesinde görünmez eli, doğadaki düzenlilikleri tanrıların eylemlerine atıf yaparak açıklayan ilkel insanlardan bahsederken kullanır (Smith, 1795: 49):

"Öyleyse, ona göre [ilkel insana göre], güzelliği ya da büyüklüğüyle, faydası ya da zararı ile nazarı dikkatini çekecek kadar kayda değer olan ve işleyişleri tam anlamıyla düzenli olmayan her doğa objesi, görünmeyen ve tasarlayıcı bir kuvvetin emriyle gerçekleşiyordu." (Smith, 1795: 48)

"Doğaları gereği, ateş yanar ve su tazelenir; ağır şeyler düşer ve hafif nesneler yukarı doğru hareket edebilir; Jupiter'in görünmez eli bu meseleler için gündeme getirilmemiştir. Ancak, gök gürültüsü ve yıldırım, fırtınalar ve güneş ışığı gibi daha düzensiz şeyler onun takdirine ya da öfkesine bağlanmıştır." (Smith, 1795: 49, abç)

Ahlaki Duygular Teorisi

Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde zenginlerin bencil davranışlarının nasıl (doğal faktörlerin de yardımıyla) toplumun çıkarlarına hizmet ettiğini ve insan türünün çoğalmasını sağladığını anlatırken "görünmez el"e atıf yapmıştır (Smith, 1790, IV.1.10).

"[Zenginler] fakirlerden çok az daha fazla tüketirler ve doğal bencillikleri ve aç gözlülüklerine rağmen, sadece kendi rahatlarını sağlamaya çalıştıkları halde, istihdam ettikleri insanların emeğinden istedikleri tek şey kendi gururlarının ve doymaz arzularının tatmini olduğu halde, fakirlerle üretimin tüm katma değerini paylaşırlar. Hayat için gerekli olan şeyleri, görünmez bir el tarafından dünya tüm sakinleri arasında eşit ola-

rak bölüştürülmüş olsaydı olmuş olacak olan dağılım ile hemen hemen aynı biçimde dağıtmaya itilirler; böylece amaçlamadan ve bilmeden, toplumun çıkarlarına hizmet ederler ve insanın çoğalması için uygun koşulları sağlarlar." (Smith, 1790: IV.1.10, abç)

Ulusların Zenginliği

Ulusların Zenginliği'nde ise Smith, tacirlerin kendi güvenliklerini artırmak amacıyla yabancı endüstriler yerine yerli endüstrileri destekleyerek nasıl toplumun çıkarlarına hizmet ettiklerini açıklarken "görünmez el"den bahseder (Smith, 1789, IV.2.9):

"[Tacirler] yabancı endüstri yerine yerli endüstriye destek vererek, sadece kendi güvenliğini sağlamaya çalışır ve o endüstriyi üretimini en değerli hale getirecek şekilde yönetirken sadece kendi kazancını amaçlar ve bunu yaparken, birçok başka durumda olduğu gibi, görünmez bir el tarafından amaçlamadığı bir sonun ortaya çıkmasına katkıda bulunmaya itilir. [Bu sonucun] onun amaçları arasında olmaması her zaman toplum için daha kötü değildir. Genellikle kendi çıkarlarını gözeterek toplumun çıkarlarına, toplumun çıkarlarına hizmet etmeyi amaçladığı duruma göre daha etkili bir biçimde hizmet eder." (Smith, 1789: IV.2.9, vurgu bana ait)

Üç Kullanım Tek Bir "Görünmez El"?

Okuyucunun da fark etmiş olabileceği gibi Adam Smith "görünmez el" eğretilmesini (*metaforunu*) üç farklı bağlamda kullanmıştır. Bunların ilki (*Astronomi Tarihi*'ndeki) iktisatla doğrudan ilişkili değildir. Diğer ikisi ise iktisatla yakından ilişkilidir (bazılarınız *Ahlaki Duygular Teorisi*'ndeki "görünmez el" in de iktisatla ilişkili olmadığını düşünebilir, ama ben buna katılmıyorum). Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde "görünmez el"i ticaret kısıtlamalarına karşı bir argümanda, *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde ise gelir dağılımını ele aldığı bir paragrafta kullanmaktadır. "Görünmez el" in bu üç kullanımının birbiriyle tutarlı olup

olmadığı, “görünmez el”e tek bir anlam yüklenip yüklenemeyeceği iktisadi düşünce tarihçileri arasında tartışılan bir konudur. Daha önce başka çalışmalarımda (Aydınlat, 2006 ve 2008) belirttiğim gibi, bazıları bu üç kullanımın birbiriyle tutarlı olmadığını söylerken, diğerleri böyle bir tutarsızlık olmadığını ve *Ulusların Zenginliği ve Ahlaki Duygular Teorisi*’nde “görünmez el”in rolünün Astronomi Tarihi’ndekinin tersi olduğunu söylerler (örneğin bkz. Macfie, 1971). Bazıları “görünmez el”in tanrının eli olduğunda ısrar ederken (örneğin bkz. Denis, 1999), diğerleri “görünmez el”in doğanın bilgeliğine atıf yaptığını savunmaktadır (örneğin bkz. Khalil 2000). Başkaları ise “görünmez el”in tanrısal olmasının gerekmediğini göstermeye çalışır (örneğin bkz. Flew, 1987). Bunların yanında bu türden genel yorumların hatalı olduğunu ve her kullanımın kendi bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini de savunanlar vardır (örneğin bkz. Persky, 1989). Daha güncel ve radikal bir yoruma göre ise Smith “görünmez el”i ironik bir biçimde kullanarak “şaka” yapmıştır (Rotschild, 1994, 2001). Kısaca, iktisadi düşünce tarihçileri arasında “görünmez el”in nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili ortak bir görüş olduğu söylenemez. Brown (1997) Smith’in argümanlarının çeşitli yorumlarını özetlerken Smith’in *Astronomi Tarihi*’indeki “hayal gücünün icatları” terimini kullanarak bu yorumların çoğunun yorumcuların hayal gücünün ürünü olduğunu ima eder. Gramph (2000) ise “görünmez el” ile ilgili dokuz farklı yorum tespit etmiş ve “görünmez el”in bu üç farklı kullanımının birbiriyle ilişkili olduğunu gösterecek yeterli delil olmadığını söyleyerek yorumcuları eleştirmiştir. Bu yazının bir sonraki bölümünde göreceğiniz gibi ben “görünmez el”in *Astronomi Tarihi*’ndeki kullanımının, diğer metinlerdeki kullanımları için *yöntemsel bir alt yapı* oluşturduğu görüşündeyim. Böyle yorumlandığında Adam Smith’in “görünmez el”i biraz ironik bir biçimde kullandığını kabul etmek gerekir. Ancak bu bazılarının iddia ettiği gibi “görünmez el”in Smith’in düşünce sistemiyle tutarlı olmadığı anlamına gelmez (Rotschild 1994, 2001; karş.: Aydınlat, 2006, 2008). Şimdi gelin, “görünmez el”in görünmez güçlere atıf yapıp yapmadığını inceleyelim.

“Görünmez el” ve görünmez güçler (4)

Türkçe yazına bakıldığında “görünmez el” kavramının genellikle fazla bir açıklama gerektirmeyen bir kavram olarak algılandığı görülmektedir. Bu anlayışa göre “görünmez el” serbest fiyat (piyasa) mekanizmasıdır (örneğin bkz. Alkın, 2006). Ne var ki, Türkçe yazında da bu kavram ile ilgili farklı yorumlar bulmak mümkündür. Aşağıdaki altı örnek “görünmez el” ile ilgili yorumlar hakkında genel bir fikir verecektir:

(a) “Görünmez el” ekonomik yaşamı etkili bir şekilde düzenler. Devlet müdahalesini gereksiz kılar (Günaydın, 2001).

(b) “Görünmez el” arz ve talebi dengeye getiren şeydir (Yasar, 2001).

(c) “Homo Economicus saiklerle hareket eden insanı toplum yararına sürükleyen bir görünmeyen el bulunmaktadır. Bu görünmeyen el, piyasaları düzenleyerek, insanları asla hayal etmedikleri bir maksat için çalıştırır ve toplum için en faydalı olacak istikamete yönlendirir.” (Akdiş, 1994: 24).

(d) “Görünmez el”, bir “mit”tir (Üşür, 2001).

(e) “Adam Smith’in klasik kuramında ifadesini bulan ‘görünmeyen el’ günümüzde neo-liberalizmin Tanrısı olmuştur. İnlanılmaktadır ki görünmeyen el, sanki Tanrı gibi, gizemli bir biçimde ekonomik yaşamı yönetmektedir. Görünmeyen eli tanımayanlar veya daha kötüsü ona karşı çıkanlar, felaketlerini hazırlamaktadırlar. / Görünmeyen el, adeta Tanrı gibi, fani insanın güçlerinin denetiminin dışındadır. ‘Eğer selamete giden yol fedakârlık ve kefarete gerektirmekteyse, bu durumdan hiçbir insanı kurum, hiçbir birey sorumlu tutulamaz.’ Dolayısıyla, pazarın işleyişinin sonuçlarına boyun eğmek, tıpkı Tanrı’nın emirlerine uymak gibi kaçınılmazdır; bu sonuçlar ne olursa olsun, neo-liberal iktidarların ve programların bunlardan sorumlu tutulmaları ve bu yüzden eleştirilmeleri yanlıştır.” (Işıklı, 2001)

(f) “Piyasanın düzenleyicisi görünmez el” dedikleri hortumcunun, rantiyenin, sermayenin elidir. Görünmez olması için de önce emekçinin gözünün kör edilmesi gereklidir” (Evren, 2006).

Görüldüğü gibi bir tarafta “görünmez el”in iktisadi yaşamı etkin bir biçimde devlet müdahalesine gerek kalmadan etkili bir biçimde düzenleyeceğini düşünenler, diğer tarafta ise onu bir “mit”, “tanrısal bir güç”, “emekçiyi körleştiren bir şey” olarak görenler vardır. Birbirinden oldukça farklı bu yorumların ortak bir noktası olduğu söylenebilir. Her yorum “görünmez el”in görünmezliğini az ya da çok kabul ediyor gibi gözükmektedir. “Görünmez el” ekonomik yaşamı nasıl düzenlemektedir? Neden müdahaleyi gereksiz kılmaktadır? Talebi ve arzı nasıl dengeye getirmektedir? Emekçinin gözünü nasıl kör etmektedir? Bütün bunları yapan nedir? “Görünmez el” ile işaret edilen şey ya da şeyler nelerdir? Bu soruların açık cevaplarını bulmak o kadar kolay değildir. Belki de, Üşür’ün (2001) belirttiği gibi “görünmez el” artık gerçekten bir “mit” haline gelmiş durumdadır.

“Görünmez el”in modern yorumları ve eleştirileri onu mistik bir kavram haline getirse de Adam Smith’in görünmez şeylere atıf yapılarak ortaya konan açıklamalardan hoşlandığını söylemek pek mümkün değildir. Hatta Smith, “görünmez el”den bahsederken aslında olaylar ve şeyler arasındaki ilk bakışta fark edemediğimiz için görünmez olan bağlantıların açık edilmesi gerektiğini vurgular. Bunu görebilmek için Smith’in *Astronomi Tarihi*’ne biraz daha dikkatlice bakmamız gerekiyor.

Biraz önce değindiğimiz gibi *Astronomi Tarihi* adlı eserinde, Smith, “Jupiter’in görünmez eli” ifadesini tarihin erken aşamalarında insanların doğadaki düzensizlikleri ve anlayamadıkları olayları tanrılar gibi görünmeyen varlıklar aracılığı ile açıkladıklarını belirtmek için kullanmaktadır. Smith, o dönemlerde insanların “doğanın birbirinden bağımsız görünüşlerini bir arada tutan gizli olay zincirlerini bulmak için çok az merak sahibi” olduklarını belirtmektedir (Smith, 1795: 48, abç). Bu sebeple, Smith’e göre, ilk çağlarda insanlar anlayamadıkları olayları ve doğanın sık tekrarlamayan düzensiz olaylarını tanrıların eylemi olarak yorumlamakta ve “görünmez ve tasarlayıcı bir kuvvete” atfetmektedirler (Smith, 1795: 48, abç). Bu davranış biçimi “doğanın sık tekrarlamayan (irregüler) olayları-

nı zeki ama görünmez varlıkların, tanrıların, şeytanların, cadıların, cinlerin, perilerin iyiliğine veya hoşnutsuzluğuna atfedilen çok tanrılılığın ve kaba batıl inançların kaynağıdır” (Smith, 1795: 48).

İşte Smith, *Astronomi Tarihi*’nde “görünmez el”i bu bağlamda kullanmakta ve doğadaki olayları birbirine bağlayan nedensel zincirleri göremeyen ve açıklamalarında görünmez varlıklara başvuran insanları eleştirmektedir. Dahası doğayı anlamak için ilk bakışta görünmeyen nedensel zincirleri ortaya çıkarmak gerektiğini de vurgulamaktadır. Smith’e göre bu, felsefecilerin işidir. Toplumların gelişmesiyle birlikte bu nedensel zincirleri araştırmak için gerekli olan güvenlik ve zaman ortaya çıkar ve bazı bireyler (felsefeciler) uzmanlaşarak bu nedensel faktörleri ortaya çıkarmak için çalışır. Böylece, zamanla insanlar “atalarının bilgisizlik ve korkularının ortaya çıkardığı bu görünmez varlıkları” nedensel faktörlerin yerine koymaktan vazgeçerler (Smith, 1795: 50). Smith, *Ulusların Zenginliği*’nde de felsefenin, ilk zamanlarda açıklanamayan bu olayları görünmez varlıklarla değil, aşına olduğumuz nedensel faktörlerle açıklama çabası olduğundan bahseder (Smith, 1789: V.1.152).

Kısaca, Smith’e göre felsefe “doğanın bağlayıcı ilkelerinin bilimidir”, olayların ve olguların ardındaki nedensel faktörleri, ilk bakışta görünmez olan nedensellik zincirlerini ortaya çıkarmaya çalışır (Smith, 1795: 45-46).

Aslında, Smith, doğayı anlama girişimine bilişsel (*cognitive*) bir pencereden bakar. Ona göre insanlar birbiriyle bir şekilde ilişkiymiş gibi görünen ama birbirinden ayrı olan iki olgu arasındaki boşluğu doldurmak ister. İki olgu arasındaki ilişkinin ortaya koyulamıyor olması insan zihnini rahatsız eder. İşte ilkel insan olaylar arasındaki boşlukları görünmez varlıklar yardımıyla doldururken, daha sonraki dönemlerde felsefeciler ve bilim adamları bu boşlukları daha tanıdık nedensel faktörlerle doldurmaya çalışmıştır (Smith, 1795: 41-42). *Astronomi Tarihi* adlı risalesinde Smith, bu önermesini astronomi tarihinden örneklerle açıklamaya çalışır, felsefecilerin gökyüzündeki cisimler arasındaki boşlukları doldurma, yani bunlar ara-

sındaki ilişkileri ve nedensel bağları bulma, çabalarını anlatır ve tüm bu çabaların insan zihnini rahatlatmaya yönelik olduğunu söyler. Amaç gökyüzü ve evren hakkında tutarlı bir görüşe erişebilmektir (Smith, 1795: 46). Risalesinin sonunda, zihnimizi rahatlatmak açısından bakıldığında Newton'un sisteminin astronomi tarihindeki en başarılı sistem olduğunu not eder (Smith, 1795: 104-105). Smith'in bilim felsefesi yaklaşımı ne olursa olsun,⁴ o, felsefenin doğal (ve toplumsal) düzeni oluşturan nedensel ilkeleri, faktörleri bulmayı ve doğa (ve toplum) hakkında tutarlı bir görüş üretmeyi amaçladığını düşünür. Görünmez varlıklara atıf yapan açıklamaları da bu bağlamda eleştirir. İşte “görünmez el” kavramını içinde anlamlandırmamız gereken bağlam budur.

Smith, bir felsefeci olarak görevinin doğal ve toplumsal düzeni açıklayan nedensel mekanizmaları ortaya çıkarmak olduğunu düşünür. *Astronomi Tarihi*'nde görünmez varlıklara atıf yapan açıklamaları eleştirir, *Ulusların Zenginliği* ve *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde ise ulusların zenginliğinin ve ahlaki ilkelerin ortaya çıkışını insanın temel özelliklerine atıf yaparak açıklamaya çalışır. *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde “görünmez el”in geçtiği pasajda kendi çıkarları peşinde koşan zenginlerin nasıl toplumun çıkarlarına hizmet ettiğini açıklamaya çalışır. *Ulusların Zenginliği*'nde ise toplumun ithal kısıtlamalarının yokluğunda neden daha iyi durumda olacağını kendi amaçları peşinde koşan tacirlerin eylemlerine atıf yaparak açıklar. Dolayısıyla, her iki kitapta da kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin karşılıklı etkileşiminin nasıl toplumun çıkarlarına hizmet edebileceğini ve birbirinden ayrı iki olgunun, kişisel çıkarların ve toplumsal faydanın nasıl ilişkili olabileceğini göstermeye çalışır. Bize, ilk bakışta göremediğimiz nedensel zincirleri sunmak, onları görünür hale getirmek için çaba sarf eder.

⁴ Burada Smith'in bilim felsefesi ile ilgili tartışmalara girmiyorum. Benim kişisel görüşüm Smith'in bilimsel teori ve modelleri gerçekliği bulmak amacıyla yapılmış spekülasyonlar, kestirimler (*conjectures*) olarak gördüğüdür. Bu bağlamda teori ve modelleri düşünce deneyleri olarak görür (bkz. Smith, 1790: VII.II.106; Smith'in bilim felsefesi hakkındaki diğer görüşler için bak., Lindgren, 1969; Thomson, 1965).

Bu bağlamda, bireylerin amaçları olmayan bir sona doğru görünmez bir el tarafından yönlendirildiklerine dair ifade gerçekten de ironiktir. Çünkü Smith, bilimsel açıklamaların görünmez şeylere atıf yapmasını eleştirir. Hem *Ulusların Zenginliği*'nde hem de *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde bize ilk bakışta görünmeyen o nedensel mekanizmaları ortaya koyduktan sonra “görünmez el”e atıf yapması belki de Smith'in küçük bir şakasıdır. Ancak, daha iyi bir ifadeyle, Smith bize düzenin *sanki* bir “görünmez el” tarafından yönlendiriliyormuş gibi işlediğini söylemekte ve ardından da ortada görünmez bir şey olmadığını ve her şeyin bireylerin davranışlarına ve onlar arasındaki etkileşime atıfla açıklanabildiğini göstermektedir. Öyleyse, Adam Smith'in “görünmez el” ile mistik, görünmez güçlere atıf yaptığını söylemek doğru değildir. Aksine, Smith, görünmez güçlerin bilimde yeri olmadığını düşünür.

“Görünmez el” ve amaçlanmayan sonuçlar (5)

Peki, Adam Smith “görünmez el” ile bireylerin amaçlamadıkları faydalı toplumsal sonuçlar ortaya çıkarabileceğini söylediğine göre, bireyleri kendi eylemlerinin sonuçlarını göremeyen kör ve şaşkın yaratıklar olarak gördüğünü söyleyebilir miyiz? Girişte de belirttiğim gibi bu tam olarak doğru değil. Bir taraftan, bireylerin amaçlamadıkları sonuçları öngörememesi amaçlanmayan sonuçların ortaya çıkması için bir önkoşul değildir. Öte taraftan, “görünmez el”in bireylerin bazı bakımlardan kör olduğunu ima ettiğini söylemek mümkündür. Gelin şimdi “görünmez el”in nasıl bir körlük ima ettiğine bakalım.

“Görünmez el”in işaret ettiği amaçlanmayan sonuçlar kümesinin özellikleri şöyledir: (i) Sonuç sosyal (makro) düzeyde ortaya çıkmaktadır; (ii) sonuç hiçbir birey tarafından amaçlanmamıştır; (iii) sonuç birçok bireyin aracılığı ile ortaya çıkmıştır; (iv) bireylerin amaçları bireysel (mikro) düzeyi hedef almaktadır (yani bireyler sosyal sonuçlar elde etmeyi amaçlamamaktadır); (v) bireyler aynı sonuca ulaşmak için birlikte ha-

reket etmemektedir (Aydınolat, 2008; benzer bir yorum için bkz. Mäki, 1990). Gelin bu sonuçları “görünmez el” sonuçları olarak adlandıralım.

“Görünmez el” sonucu, sosyal veya makro düzeyde bir sonuçtur. “Görünmez el” açıklamaları⁵ bireysel düzeydeki amaçlanmayan sonuçlarla ilgilenmez. Örneğin, ayakkabısını bağlamaya çalışırken yanlışlıkla bu bağı koparan biri için bağın kopması onun amaçlamadığı bir sonuç olabilir. Ancak bu bir “görünmez el” sonucu değildir. Bunun yanında “görünmez el” açıklamalarında bireylerin bireysel düzeydeki hedeflerine ulaşmayı hedeflemesi, sosyal amaçlar peşinde koşmaması esastır. Dolayısıyla makroiktisadi değişkenleri doğrudan değiştirebilecek hükümet politikaları veya bir bireyin diğer tüm bireyleri etkileyecek amaçlarla hareket ettiği durumlar “görünmez el” açıklamalarının kapsamında değildir. “Görünmez el” sonuçları tek bir bireyin eylemi sonucu da ortaya çıkamaz, birçok bireyin birbirlerinden bağımsız olarak hareket ediyor olması gerekir. Bu bağlamda, sosyal amaçlarla hareket eden bir birey (veya bireylerin) amaçlarından farklı bir şekilde sonuçlanması bir “görünmez el” sonucu olarak değerlendirilemez. Bu bağlamda hükümet politikalarının beklenmeyen veya amaçlanmayan sonuçları da doğrudan “görünmez el” açıklamaları kapsamında değildir.⁶

5 Günümüzde bazı açıklamalar Adam Smith’in “görünmez el”ine atıfta bulunarak, “görünmez el” açıklaması olarak adlandırmaktadır (bkz. Nozick, 1974, 1994 ve Ullmann-Margalit, 1978, 1998). “Görünmez el açıklamaları”, temelde Smith’in bilimsel açıklamaların olay ve olgular arasındaki bağlayıcı ilkelerin ve nedensel bağlantıların sergilenmesi gerektiği yönündeki görüşleriyle uyumlu ve insan eylemlerinin makro-sosyal düzeydeki amaçlanmayan sonuçlarını açıklayan (ve genellikle, tarihsel değil, kuramsal olan) açıklamalara verilen isimdir. “Görünmez el”in açıklamalarının en çok atıf yapılan iki örneği Carl Menger’in paranın ortaya çıkışı ile ilgili açıklaması ile Thomas Schelling’in şehirlerde etnik gruplaşmaların ortaya çıkması sürecini gösteren modelidir (Menger, 1892; Schelling, 1969, 1971, 1972). Bu iki açıklama, “görünmez el” açıklamalarının paradigmatic örnekleridir. Bu makalede bu açıklamaların ayrıntılı bir analizine girmek yer kısıtı nedeniyle mümkün değildir. İlgili okuyucu ayrıntılı bir analiz ve değerlendirme için Aydınolat (2007 ve 2008)’e bakabilir.

6 Ancak, ancak bu sonuçları açıklamak için görünmez el açıklamaları diğer açıklamalarla birlikte kullanılabilir. Burada, değerlendirmeyi karmaşıklaştırmak için bu durumu ele almayacağım.

“Görünmez el” sonuçlarının ne türden şeyler olduğunu anlatmak için şöyle basit bir örnek verebiliriz. Domates almak amacıyla pazara, bakkala veya markete gittiğimizde, domates alma kararımızı verirken kararımızın domates genel fiyatlarına nasıl etki edeceğini nadiren düşünürüz. Amacımız bireysel düzeyde bir amaçtır, belirli bir miktarda domates alıp eve götürmeyi amaçlarız. Ne var ki, bizim gibi bireysel amaçlarla alışverişe çıkmış, bizim de domates almayı düşündüğümüzden haberdar olmayan binlerce insan bizimle birlikte domates alma kararı vermektedir. Domates almayı amaçlayan tüm bu insanların karar ve eylemleri bir araya geldiğinde domates fiyatları bundan etkilenir. Hiç birimiz domates fiyatlarını etkilemeyi düşünmediğimiz halde karar ve eylemlerimiz bir araya geldiğinde makro bir değişkeni domates genel fiyatlarını etkilemiştir. Amaçlamadığımız bu sonuç bir “görünmez el” sonucu olarak değerlendirilebilir. Diyelim ki, markete gittiğimizde kasalarda gördüğümüz domatesi beğenmedik, kalitesine oranla fiyatını yüksek bulduk ve almaktan vazgeçtik. Eğer diğer bireyler de bizim gibi davranırsa bu piyasaya sürülmüş olan bu kalitesiz domatesin fiyatının düşmesine ve belki de ertesi gün kahvaltılık olarak değil de yemeklik olarak satın alınabilecek bir fiyattan satılmasına neden olabilir. Bu bizim amaçlamadığımız bir sonuçtur. Eylem ve kararlarımız, aynı domatesi daha ucuza alıp başka bir amaçla kullanabilmemize olanak sağlayan bir sonuç ortaya çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken tek bir kişinin kararının sonucu bu şekilde etkileyemeyeceğidir. Eğer domatesi beğenmeyen tek kişi ben isem ve diğer herkes domatesi veri fiyattan almaya karar verirse, domatesin fiyatında bahsettiğimiz türden bir düşüş ortaya çıkmayacaktır. Bu örneği genelleştirip enflasyon hesaplamasında temel alınan mal sepeti ile ilgili olarak da düşünebiliriz. Alışveriş yaparken enflasyona etkimiz hakkında düşünmeden hareket ettiğimiz halde ve sadece kendi bireysel amaçlarımız peşinde koştuğumuz halde makro-ekonomik bir sonuca (iyi ya da kötü) neden oluruz. İşte bireysel kararların enflasyon üzerindeki etkisiyle ilgili bu basit açıklama bir “görünmez el” açıklaması olarak düşünülebilir.

Bu noktada amaçlanmayan ve öngörülemeyen sonuçlar arasında bir ayrım yapmakta da fayda vardır. İlk bakışta bir sonucun amaçlanmamış olması öngörülmemiş olmasını da gerektiriyor gibi görünebilir veya öngörülmemiş sonuçların amaçlanmamış olduğu düşünülebilir. Ne var ki, bu doğru değildir. Birincisi, örneğin, bir piyango bileti aldığında büyük ikramiyeyi kazanmayı (veya kazanma ihtimalimi yükseltmeyi) amaçlarım, ama ikramiyeyi kazanmayı öngörmem. Kazanırsam bu öngörülmemiş ama amaçlanmış bir sonuç olacaktır. İkinci olarak, öngörülmüş bir sonucun amaçlanmış olması da şart değildir. Örneğin, gideceğim yere çabuk ulaşmak için yaya yolunu değil de belediye parkındaki çimlik alanı kullanmayı seçtiğimde, diğer insanların da benzer bir kestirme yol izlemeleri durumunda çimlik alanda bir patika oluşacağını öngörürüm. Ancak, kestirme yolu seçerken amacım parkta bir patika oluşturmak değil, gideceğim yere bir an önce varmaktır. Eğer diğer insanlar da benim yaptığımı yaparsa oluşan patika öngörülmüş ama amaçlanmamış bir sonuç olacaktır. Benzer bir şekilde, üç bardak viski içmiş olmasına rağmen eve kendi arabasıyla dönmekte ısrar eden bir şoför, eğer şansı yaver gitmezse trafik polisine yakalanabileceğini öngörecektir. Tek amacı eve gitmek olan bu şoförün yakalanması durumunda ortaya çıkacak sonuç, amaçlanmamış ama öngörülmüş bir sonuç olacaktır. Benzer bir biçimde, markette gördüğünüz domatesi alıp almama kararını verirken domates fiyatlarını etkilemek gibi bir amacınız olmasa da diğer insanların sizinkine benzer bir biçimde hareket etmesi durumunda neler olacağını aşağı yukarı öngörebilirsiniz. “Görünmez el” kavramının ima ettiği sonuçlar amaçlanmamış (makro-sosyal) sonuçlardır, ancak öngörülmüş ya da öngörülmemiş olabilirler.

Şimdi gelin, “görünmez el”in ne türden bir körlük ima ettiğine, *Ulusların Zenginliği*’ni inceleyerek yakından bakalım. *Ulusların Zenginliği*’indeki ithal düzenlemelerine karşı argümanın bir tür körlük ima ettiği doğrudur. Birincisi, Smith, ithal düzenlemelerini yapanların bireylerin çıkarlarını iyi bir biçimde değerlendiremeyeceklerini söyler. Dolayısıyla, düzenle-

meyi yapanlar her bireyin içinde olduğu özel koşulları ve tek tek her bireyin çıkarlarını ve amaçlarını göremezler. Düzenleyiciler, bireyler hakkındaki detaylar konusunda kördür. Bireyler kendi koşullarını herhangi bir düzenleyiciden çok daha iyi görür ve değerlendirirler (Smith, 1789, IV.2.10). Benzer bir argüman *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde de vardır. Smith, düzenleyicinin, yasa koyucunun bireyleri satranç tahtasındaki piyonlar gibi gördüğünü söyler. Ne var ki, toplumun büyük satranç tahtasında her piyonun kendine özgü bir hareket ilkesi olduğunu ve bunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular (Smith, 1790, VI.II.42). Smith’e göre her hangi bir birey, diğerleri için neyin iyi olacağını bilemez, onların hareket ilkeleri konusunda “kör”dür. Dolayısıyla, bireylerin kendileri için iyi olan konusunda kendi kararlarını vermeleri daha sağlıklıdır.

Smith’in bu argümanına ek olarak, düzenlemelerin tam olarak nasıl sonuçlanacağını bilemeyeceğimiz için (çünkü düzenlemenin sonuçları bireylerin tepkilerine bağlıdır), düzenleme yapanların yaptıkları düzenlemenin ileride doğuracağı sonuçlar konusunda bir dereceye kadar “kör” olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci tür bir “kör”lük, sosyal sonuçlar ortaya çıkarmayı amaçlamayan bireylerin körlüğüdür. Tıpkı düzenleyiciler gibi, her birey, diğer bireylerin aldığı kararlar söz konusu olduğunda “kör”dür – ve diğer bireylerin aldığı kararlar ortaya çıkacak sonuca etki edecektir. Benzer bir biçimde tek tek her bireyin makro-sosyal sonuçları etkileyecek her faktör hakkında bilgi sahibi olamayacağını kabul edersek, bireylerin bu diğer faktörler konusunda da “kör” olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu “körlük” biçimleri özünde birbirine benzer.⁷ “Körlük”, toplumdaki tüm bireylere, tacirlere, yöneticilere, terzilere, ayakka-bıcılara vb. atfedilmektedir. Yönetici, yönettiği insanlara özgü detayları bilemeyeceğinden onun için neyin iyi olduğunu sağlıklı bir biçimde değerlendiremez. Bireyler ise kendi eylemleri-

7 Aslında bu iki tür körlüğün bireylerin karşı karşıya olduğu belirsizliklerden kaynaklandığı söylenebilir. “Bir tarafta, bireyler sonucun tam olarak hangi mekanizmanın sonucu olarak ortaya çıktığını bilmeyebilirler. Diğer tarafta, belirli bir sonucun ortaya çıkması sadece bireyin seçtiği eyleme değil, diğer bireylerin eylemlerine de bağlıdır.” Janssen (1993: 12).

nin sosyal sonuçları konusunda “kör” olmalarına rağmen kendi amaçlarını, çıkarlarını ve yerel çevrelerini⁸ diğer bireylerden daha iyi bilirler.⁹

Kısacası, Smith’in söylediği şudur: Her birey kendileriyle ilgili ve bireysel düzeyde amaçlar peşinde koşması (yani, makro-sosyal sonuçlar elde etmeyi amaçlamaması) toplum için daha iyi olacaktır.¹⁰ Ona göre, eğer her birey bu biçimde davranırsa, sosyal sonuçlar toplumun çıkarlarına hizmet edecektir. Ancak, dikkat edilirse, Smith, bireylerin kendi çıkarları peşinde koşarken makro-sosyal olguları değiştirmeye çalışmasını desteklememektedir. Dolayısıyla, tacirler karlarını veya güvenliklerini artırmak için iş yaptıkları endüstrileri seçerken toplumun çıkarlarına hizmet edecekken; aynı amaçlarla ithalat kısıtlamaları getirmeleri için yöneticilere baskı yaparken toplumun çıkarlarına ters hareket ediyor olacaktır.

Bu son söylediklerim, Adam Smith’in “görünmez el” ile bencilliği övdüğü ve kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin her zaman toplum için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağını savunduğu yönündeki inanışlarla ve Smith’in “görünmez el”inin serbest piyasanın tekelleşme sorununa çare olduğuna dair inanışla yakından ilişkilidir. Bu bizi girişteki soru setimizdeki altıncı ve yedinci sorulara getiriyor. Gelin şimdi bu çıkar peşinde koşma ve tekelleşme konusundaki “mit”leri ele alalım.

“Görünmez el”ve Bencil Tacirler (6, 7)

Yukarıda da belirttiğim gibi, Smith’in bireyler kendi amaçları ve çıkarları konusunda en iyi bilgiye sahip olduğunu; ancak diğer bireylerinkileri bilemeyeceklerini düşündüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Bireylerin eylemlerinin makro-sosyal sonuçları diğer bireylerin davranış biçimlerine de bağlı olduğu için birey-

8 Burada “yerel çevre” bireyin çevresindeki diğer bireylerin davranışlarını ve bu davranışların sonuçlarını da içermektedir.

9 Bu konuda da kısmi olarak kör oldukları söylenebilir, çünkü bireysel düzeyde amaçlanmamış sonuçlar da vardır. Ancak, yine de diğerlerine göre daha iyi bilirler.

10 En azından görünmez elden bahsettiği durumlarda.

ler kendi yerel çevrelerini çok net bir şekilde görseler de makro-sosyal sonuçlar konusunda “kör” olabilirler. Esasen, “görünmez el” burada bize, kendi yerel bilgileri ile kendi bireysel çıkarları peşinde koşarken, aynı zamanda diğer bireylerin davranışlarından da etkilenen, etkileşim içinde olan ve bu etkileşimin sonucunda makro-sosyal sonuçların ortaya çıkmasına neden olan bireylere işaret etmektedir. Smith işte bireyler arasındaki bu karşılıklı etkileşimi makro-sosyal olguları ortaya çıkararak nedensel mekanizma olarak görmekte ve bu olguları açık-larken bahsi geçen etkileşimin detaylarının ortaya koyulması gerekliliğini vurgulamaktadır.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, kendi çıkarları ve amaçları peşinde koşan bireylerin bencil olması gerekmez. Zaten, Smith’in *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde ele aldığı “empati”, “sempati” ve “arkadaşlık, ortaklık hissi” (*fellow feeling*) gibi kavramlar bireylerin kendi çıkar ve amaçları peşinden koşmasının zorunlu bencillik olarak algılanmaması gerektiğini gösterir. (Bu konuda bkz. Morrow 1923; Sugden, 2002; Werhane, 1989, 1991). Belirttiğim gibi, kendi çıkarı veya amaçları peşinden koşma, bireyin kendisi ve yerel çevresi ile ilgili amaçlar peşinden koşması olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda anne sevgisi ile veya arkadaşlık hissiyatı ile hareket eden ya da ailesi veya ait olduğu grup ile ilgili amaçlar peşinden koşan birey bencil olmadığı halde kişisel amaçlar ve çıkarlar peşinde koşar. Ancak, kişisel amaç ve çıkarlar, toplumsal amaç ve çıkarları dışlar. Smith, *Ulusların Zenginliği*’nde genellikle iktisadi faaliyet ve amaçlardan bahsettiği için *Ulusların Zenginliği*’ndeki birey tasarısını “bencil” olarak yorumlamak bir ölçüde doğru olsa da Smith’in genel olarak bencilliği övdüğünü, diğer duyguları dikkate almadığını söylemek Smith’e haksızlık etmek ve Ahlaki Duygular Teorisi başlıklı eserini yok saymak demek olacaktır.

Smith’in bireyleri ne kadar bencil olarak tasarladığı sorusunu bir kenara bırakıp “görünmez el” ile ilgili tartışmamızı *Ulusların Zenginliği* ile kısıtlasak bile Smith’in her türlü bencil davranışı övdüğüne dair inanışın yanlış olduğunu gösterebiliriz. *Ulusların Zenginliği*’nde Smith, bir taraftan bireylerin kendi çıkarları

peşinde koşması gerektiğini ima ederken diğer taraftan da tacirlerin siyasi yollarla (ithalat kısıtlamalarını destekleyerek) kendi çıkarları peşinde koşmaması gerektiğini söylemektedir. Tacirler ithalat kısıtlamalarını desteklerken kendi çıkarları peşinde koştuklarına göre burada bir çelişki yok mudur? (Örneğin, Rothschild 2001 bir çelişki olduğunu düşünmektedir.)

Yaygın inanışın aksine, Smith, tekelci zihniyete karşıdır. *Ulusların Zenginliği*'nde tekel zihniyetini “kötülük getiren tekel ruhu” (wretched spirit of monopoly) (Smith, 1789, IV.2.21) olarak tanımlar ve ticaret kısıtlamalarının yurt içindeki sanayici ve tacirlere tekel gücü vererek tüketicileri zarara sokacağını söyler (Smith, 1789, IV.2.1,2,11,16,21). Hatta ticaret üstündeki kısıtları ilk icat edenlerin de muhtemelen tekel kârlarını ele geçirmek isteyen bu sanayici ve tacirler olduğunu belirtir (Smith, 1789, IV.2.21). Smith, işte bu bağlamda, sanayicilerin ve tacirlerin kendi çıkarları için ticaret kısıtlamalarını desteklemesine kesinlikle karşı çıkar. Ticaret sınırlamalarının olmadığı durumda zaten tacirlerin kendi endüstrilerini destekleyerek ve kendi işlerini daha değerli hale getirecek şekilde çalışarak tüketiciler ve genel olarak toplum için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağını söyler. “Görünmez el” ifadesinin geçtiği o ünlü pasajı hatırlayalım:

“[Tacirler] yabancı endüstri yerine yerli endüstriye destek vererek, sadece kendi güvenliğini sağlamaya çalışır ve o endüstriyi üretimini en değerli hale getirecek şekilde yönetirken sadece kendi kazancını amaçlar ve bunu yaparken, birçok başka durumda olduğu gibi, *görünmez bir el* tarafından amaçlamadığı bir sonun ortaya çıkmasına katkıda bulunmaya itilir. [Bu sonucun] onun amaçları arasında olmaması her zaman toplum için daha kötü değildir. Genellikle kendi çıkarlarını gözetenek toplumun çıkarlarına, toplumun çıkarlarına hizmet etmeyi amaçladığı duruma göre daha etkili bir biçimde hizmet eder.” (Smith, 1789: IV.2.9, abç)

İşte belki de Smith burada, tacirlerin ve sanayicilerin ticaret kısıtlamalarının toplum için faydalı olduğuna dair argümanla-

rına atıf yaparak bunların, ticaret kısıtlamalarının olmadığı durumda, “*toplumun çıkarlarına hizmet etmeyi amaçladığı durma göre*” daha iyi bir şekilde hizmet edeceğini söylemektedir. Görünen o ki, Smith her türlü bencil davranışın toplum için faydalı olacağı kanaatinde değildir. Yukarıda da gördüğümüz gibi bu kişilerin kendi çıkarları peşinde koşarak toplum için faydalı sonuçlar ortaya çıkaracağı görüşüyle çelişmez. Smith’e göre bireyler kendi çıkarlarını sadece bireysel düzeyde tatmin etmeye çalışmalı, bunu yaparken makro-sosyal (örneğin, ithalat kısıtlamaları getirmek gibi) amaçlar gütmemelidir. Hiçbir birey diğer bireyler için neyin iyi olduğunu bilemez, dolayısıyla diğer bireyleri de etkileyecek makro-sosyal olguları değiştirerek toplumun çıkarlarına hizmet edemezler.

Bütün bunlar gösteriyor ki, zaman zaman Adam Smith’e atfedilen “görünmeze elin kendi başına tekelleşme sorununa çare olacağı” şeklindeki görüş de doğru değildir. Tacirler ve sanayiciler kendi başlarına bırakılırsa tekelleşmeyi destekleyecek, tüketicileri ve dahi kendi dışlarında kalan herkesi zarara sokacaktır. Smith, ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasını önerirken yurt içindeki tacirlerin ve sanayicilerin bu tekolci girişimlerinin engellenmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasını önermektedir. Görünen o ki, “görünmez el” eğretilmeleri içinde düzenleyici bir devlete gerek vardır ve “görünmez el”in her türlü devlet müdahalesini gereksiz kıldığı doğru değildir. Peki, acaba Smith devlete başka hangi rolleri biçmişti? Adam Smith’in “görünmez el”i nasıl bir devlet tasarımı ile çalışmaktadır?

“Görünmez el” ve devlet (8)

Giriş bölümündeki sekizinci soruda Adam Smith’in her türlü devlet müdahalesini gereksiz kılıp kılmadığını sormuştum. Biraz önce gördük ki, Smith, “görünmez el”in işlemesi için devlete veya siyasi iktidara önemli bir düzenleyici rol biçmektedir. Devletin kötülük getiren tekolci zihniyetin engellenmesi için gerekli düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Peki, Smith devlete başka ne roller biçmektedir?

Ulusların Zenginliği'nin beşinci kitabında Smith, siyasi iktidarın gelirleri meselesini tartışırken devletin görevlerinden de bahseder. Smith'e göre devletin birinci görevi ülkeyi korumaktır (Smith, 1789: V.1.0). Siyasi iktidar bunu yapabilmek, askeri harcamaları karşılayabilmek, bir ordu besleyebilmek için çeşitli düzenlemeler yapabilir, vergi toplayabilir ve hatta zor kullanılarak vatandaşlarına askeri eğitim verip onları askere alabilir. Devletin ikinci görevi adaleti sağlamaktır (Smith, 1789: V.1.44). Devlet bunun için bir adalet sistemi kurmalı, mahkemelerin ve yargıçların adil bir biçimde vatandaşlara hizmet vermesini sağlamalıdır. Smith'e göre, devletin üçüncü görevi ise tek tek şahısların kurmak istemeyeceği kamu kurumlarının kurumların kurulması ve bayındırlık hizmetlerinin sağlanmasıdır:

“Siyasi iktidarın veya devletin üçüncü ve son görevi, toplumun geneline en yüksek derecede avantaj sağlayan, ancak kârı [bunlara yatırım yapacak] bir ya da birkaç kişinin harcamalarını hiçbir zaman karşılamayacak, bu sebeple de herhangi bir ya da birkaç bireylerin kurmasını veya işletmesini bekleyemeyeceğimiz kamu kurumlarının ve kamu işlerinin kurulması ve işletilmesidir.” (Smith, 1789: V.1.69)

“Daha önce bahsi geçen toplumun savunması ve adaletin idare edilmesi için gereken kamu kurum ve kamu işlerinden daha sonra, bu türdeki başlıca diğer iş ve kurumlar, toplumun ticaretini kolaylaştırmak ve insanların eğitimini desteklemek ve ilerletmek için olanlardır.” (Smith, 1789: V.1.70)

Görüldüğü gibi Smith devlete iktisadi hayatın düzenlenmesi ve yürütülmesi için devlete pek çok görev vermektedir. Daha detaylı bir okuma yapıldığında Smith'in bu genel görevleri nasıl tanımladığı görülecek ve Smith'in o kadar da “bırakınız yapsınlar”cı olmadığı daha iyi anlaşılabilecektir. Jacob Viner (1927), “*Adam Smith and Laissez Faire*” başlıklı makalesinde Smith'in teorisi içinde devlete düşen görevlerin şaşırtıcı bir sıralamasını yapar. G. Kennedy'nin *Adam Smith: A Moral Philo-*

sopher and His Political Economy başlıklı kitabında bu listenin bir özeti bulunabilir. Fikir vermesi açısından Kennedy'nin özet listesinden bazı öğeleri sıralayalım:¹¹ *para ve kumaşların kalite garantisinin sağlanması için damgalanması; kontratlara uyulmasının sağlanması; ücretlerin mal yerine parayla ödenmesinin sağlanması; bankacılık sisteminde para ile ilgili düzenlemeler yapılması; çiftçilerin ürünlerini en iyi pazara göndermelerinin düzenlenmesi; tekstil endüstrisinin gelişmesi için prim ve teşvikler sağlanması; yol temizliğinin sağlanması, yangın ve felaketlere karşı şehirlerin korunması; erzakların ucuz ve bol olmasının garanti edilmesi; yol, köprü, kanal ve limanların kurulması; para basılması; posta servisinin sağlanması; şirketlerle ilgili kurumsal düzenlemelerin yapılması; bazı özel durumlarda telif, patent gibi tekel haklarının verilmesi; gençlerin eğitilmesi ve müfredatın tasarlanması; yetişkinlerin eğitimi; salgın hastalıkların engellenmesi; arazi ve ev kredilerinin ve büyük ölçekli gemilerin kayıt altına alınması; borç faizlerinin düzenlenmesi ve kısıtlanması; gereken durumlarda (açlık, vb.) mısır ihracatının kısıtlanması ve çeşitli amaçlarla vergileme* (Kennedy, 2008: 247-48; Adam Smith'in devlete biçtiği rol ile ilgili olarak ayrıca bkz. Skinner, 1995; Viner, 1927; Young, 2005).

Özetlersek, Adam Smith'in “görünmez el”i her türlü devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu ima etmez, aksine Smith devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesinin gerekli olduğu pek çok durumdan bahsetmekte ve adeta bir sosyal devlet savunması yapmaktadır. (Burada ilgili ve meraklı okuyucu Keynes ve Smith'in devlete biçtiği rolleri karşılaştırmak isteyebilir.)

“Görünmez el” ve ticarete serbestleşme (9)

Artık, dokuzuncu soruyu ele alabiliriz. Sorudaki önerme şöyleydi: Adam Smith “görünmez el” ile serbest ticareti savunmuş olduğu için günümüzde yaşasaydı gelişmekte olan ülkelerdeki

11 Burada bahsi geçen düzenleme ve görevlerin çoğu *Ulusların Zenginliği*'nde yer almaktadır. Ancak, liste *Ahlaki Duygular Teorisi* başta olmak üzere Smith'in diğer eserlerini de kapsamaktadır.

uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi politikalarını destekledi. Doğru, Smith “görünmez el” ile serbest ticareti savunmuştur; ancak, serbestleşmenin kısa dönemde getirebileceği kötü etkilerinin farkındadır. Bu sebeple, serbestleşme sürecinde devlete önemli bir rol biçer. Zaten bir önceki bölümdeki devletin görevleri ile ilgili notlar göz önüne alınırsa Smith’in ticaretin serbestleşmesini önerirken kamu faydasını göz ardı edeceğini düşünmek doğru olmaz. Smith, hem, ülke güvenliği, ticaret yapılan ülkenin mallarına vergi koyması gibi durumlarda ticaretin kısmen sınırlanabileceğini kabul eder (Smith, 1789: IV.2.24, IV.2.31), hem de ticaret serbestleşmesinin ilk başta yaratabileceği zararların farkındadır:

“Yurtiçi piyasanın birden bire yabancıların rekabetine açılmasıyla, işini bırakmak zorunda kalan büyük bir sanayi girişimcisi, şüphesiz önemli ölçüde zarar uğrar. Sermayesinin üretim malları almak ve çalışanların ücretlerini ödemek için kullanılan kısmı belki fazla bir güçlkle karşılaşmadan başka bir iş bulabilir. Fakat, bu sermayenin iş yerlerine ve ticaret araçlarına sabitlenen kısmından nadiren önemli bir kayıp olmadan [başka bir iş alanında] kullanılabilir. Bu sebeple, [bu girişimcinin] çıkarı hakkındaki insaflı bir değerlendirme, bu türden değişikliklerin hiçbir zaman aniden değil, fakat yavaşça, kademeli olarak ve çok önceden yapılan bir uyarı ile yapılması gerektiğini gösterir. Kanun koyucunun, kararlarını kısmi çıkarların gürültücü tacizlerinin değil de geniş kapsamlı genel faydanın yönlendirmesi imkânı olsa, belki de sırf bu yüzden, bu türden yeni tekeller yaratmamaya ve zaten var olanları genişletmemeye özellikle dikkat etmesi gerekir. Bu türden her düzenleme devletin yapısına bir ölçüde gerçek bir düzensizlik getirir ki bu düzensizliği daha sonra başka bir düzensizlik yaratmadan tedavi etmek güç olacaktır.” (Smith, 1789: IV.2.44)

Görüldüğü gibi, Adam Smith, hem aniden getirilecek bir ticaret serbestleşmesinin olası zararlarının farkındadır, hem de düzenleme yapacakların küçük çıkar gruplarının baskılarıyla değil, kamu yararını gözetenerek düşünmesi gerektiğini belir-

tir. Bu bağlamda, eğer günümüzde yaşıyor olsaydı, gelişmekte olan ülkelerin aniden ticareti serbestleştirmesine (ve hatta belki de ani özelleştirmelere) muhtemelen karşı çıkardı. Yavaş, kademeli ve kamu yararını göz önüne alan bir serbestleşme (ve belki de özelleştirme) politikasını destekledi ve serbestleşme sürecine devletlerin tamamen seyirci kalmasına karşı çıkardı. Bu söylediklerimin spekülasyondan ibaret olduğunu kabul ediyorum. Bizim için burada önemli olan, Smith’in, yaygın kanının aksine, serbest ticaret ve devletin rolü konusunda çok daha dikkatli olduğunu tespit etmektir. Bunu da sanıyorum tespit ettik.

“Görünmez el”ve Refah Teorisi (10, 11)

Son olarak gelin Smith’in “görünmez el”i ile modern iktisattaki (neoklasik iktisattaki) “görünmez el”i birlikte ele alalım. Bu konudaki yaygın inanışlardan biri Arrow ve Debreu’nun Smith’in “görünmez el”ini ispatladığıdır. Ancak bu inanış pek de yerinde değildir. Çünkü iktisatçıların en önemli meziyetlerinden biri hangi sonuçların hangi varsayımlar altında ortaya çıktığına özel dikkat göstermeleridir ve görünen o ki, refah iktisadının “görünmez el” ile ilişkilendirilen teoremi ancak çok kısıtlayıcı koşullar altında işlemektedir. Bahsini ettiğimiz bu refah iktisadı teoremlerine göre, *belirli koşullar altında*, her rekabetçi denge Pareto optimumdur ve her Pareto optimum, rekabetçi bir dengeyi işaret eder (Chipman, 2002: 1). Refah iktisadının teoremlerinden biri bazen “görünmez el teoremi” olarak adlandırılır. Bu teoreme göre gelir dağılımı veriyken, uzun-dönem rekabetçi denge kaynak tahsisinin optimum olmasına yol açar ve kaynak tahsisinin optimum olduğu her durum bir uzun-dönem tam rekabetçi dengeye karşılık gelir (bkz. Blaug, 1997). Bu bağlamda, ana-akımdaki iktisatçıların çoğu “görünmez el”i etkililik ve denge ile ilgili bir argüman olarak görür (örneğin, bkz. Stiglitz, 1991; Durlauf, 1991; Hahn, 1970, 1981; Marris ve Mueller, 1980, vb.). Gerçekten de birçok iktisatçı iktisadın ilerleme çizgisinin Smith’in görünmez elinden başla-

yıp genel denge teorisine ve Arrow ve Debreu'nün (1954) tam rekabetçi dengenin varlığını ve optimallliğini gösteren ispatları üzerinden geçtiğini düşünür. Genel denge modelleri bazen Smith'in "görünmez el" argümanının ispatı olarak ama daha çok Smith'in bu argümanının geçerli olduğu koşulları gösteren modeller olarak algılanır. Örneğin, Tobin (1981: 6, 12-13) "görünmez el" in piyasa sisteminin işleyişi hakkında basit sezgisel bir anlayış sağlayan bir kestirim (*conjecture*) olduğunu ve bu kestirimin doğruluğunun Arrow ve Debreu tarafından gösterilmiş olduğunu söyler. Benzer bir biçimde, Stiglitz (1981) refah iktisadının modern teoremlerini Smith'in "görünmez el" inin modern bir tasviri olarak görür. Rekabetçi piyasa dengesinin varlığının ve optimalitesinin ispatı gerçekten de Smith'in kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin eylemlerinin toplumun çıkarlarına hizmet edeceği argümanı ile bağlantılıdır. Pareto-optimal bir dengenin varlığının ispatı bu türden bir sonucun ortaya çıkabileceğini gösterir. Ne var ki, Pareto-optimal dengenin varlığı için gerekli koşullara baktığımızda bu ispatın Smith'in argümanının sınırlarını veya sınırlılığını gösterdiğini de söyleyebiliriz. Örneğin, Stiglitz (1991) bu ispatın ampirik uygunluğu konusundaki şüphelerini dile getirir. Hem Stiglitz hem de Tobin, optimal piyasa dengesiyle ilgili ispatın, artan verimler, dışsallıklar, aksak rekabet, zaman, belirsizlik, eksik piyasalar, istikrarsızlık gibi unsurları göz önüne alamadığını vurgular (ayrıca bkz. Coase, 1992 ve Maksin, 1994). Tobin'e göre bu ihmaller "görünmez el" argümanının sınırlılıklarını gösterir. Hahn (1981) ise denge ispatlarının optimal bir dengenin varlığının mantıksal olasılığını gösterdiğini, ancak bahsi geçen sınırlılıklar nedeniyle "görünmez el" argümanını ancak gerçek dünyadan oldukça uzak bir referans noktası olarak kabul edebileceğimizi söyler. Bu bağlamda modern yorumuyla "görünmez el" in gerçek dünyadaki herhangi bir ekonomiyi tasvir etmediği açıktır (Hahn, 1981: 5). Veblen (1899) de Smith'in iktisadi meseleleri algılayışıyla ilgili olarak benzer bir yorum yapar. Özellikle, gerçek dünyadaki durumları "normalleştirme" pratiğini, özellikle de Smith'in soyutlamalarını eleştirir. Ben-

zer bir biçimde "görünmez el" in modern (son duruma, dengeye odaklanan) yorumunu da yaptığı izolasyon ve soyutlamalar nedeniyle eleştirir.

Görüldüğü gibi modern iktisatta "görünmez el" bir taraftan bireylerin birbirinden bağımsız eylemlerinin toplumun faydasını maksimize edeceği bir durumu temsil eden bir argüman olarak algılanırken, bir taraftan da pareto-optimal bir piyasa dengesinin varlığı için gerekli koşulların gerçek dünyada geçerli olmaması nedeniyle eleştirilmektedir. "Görünmez el" in varlığı mantıksal olarak ispat edilmişse de bu ispatın yapılması için gerekli varsayımlar "görünmez el" in gerçek dünyada pareto-optimal bir dengeyi ortaya çıkaracağını söylememizi engellemektedir. Modern iktisadı, varsayımlarının soyutluğunu vurgulayarak eleştirenlerin pek azı Hahn, Tobin ve Stiglitz gibi birçok iktisatçının bu varsayımların gerçek dünyayı temsil etmediğini açıkça ifade ettiklerinin farkındadır. Öte taraftan, modern iktisatçıların birçoğu da Adam Smith'in "görünmez el" inin bir dengenin varlığının ispatına indirgenemeyeceğinin farkında değildir.

Önceki bölümde Smith'in, "görünmez el" toplumdaki öğeleri birbirine bağlayan ilkeleri betimlemek için kullandığını söylemiştim. Onun "görünmez el" dediği şey kendi bireysel amaçları peşinde koşan birbirinden bağımsız bireylerin etkileşiminden başka bir şey değildir ve "görünmez el" argümanı bu etkileşimi yani toplum içindeki nedensel mekanizmaları ortaya koyarak ortaya çıkan sosyal olguları açıklamaya çalışır. Smith, sosyal olguların ortaya çıkmasına neden olan süreçlerin açığa çıkarılmasını gerekli görür. Ne var ki, "görünmez el" in modern yorumunda Smith'in vurguladığı bu süreçler yok olmuştur. Modern yorumuyla "görünmez el", statik bir olgudur, bireylerin pareto-optimal dengeye nasıl ulaştıklarını açıklamaz; sadece, bireylerin davranışları ile ilgili varsayımlar veriyken *belirli koşullar altında* bir dengenin olanaklı olup olmadığını sorular. Dolayısıyla, rekabetçi denge ispatına göre, belirli koşullar altında, kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin eylemlerinin pareto optimal dengeyi sağladığı bir durum vardır, ancak

bireylerin bu dengeye nasıl ulaştıkları açıklanmamaktadır. Başka bir deyişle, modern iktisat, tam rekabetçi piyasalar ile ilgili kısıtlayıcı varsayımlar altında bile bireylerin dengeye nasıl ulaştıklarını açıklamaz. “Görünmez el”in modern yorumu son duruma yani dengeye odaklanır ama dengeye nasıl ulaşıldığıyla ilgilenmez. Bu anlamda, “görünmez el”in modern yorumu Smith’in süreci vurgulayan, açıklanması gereken durumun ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin açıklığa kavuşturulmasını öneren yaklaşımından çok farklıdır. Mark Blaug (1997: 60), “görünmez el”in modern yorumuyla Smith’in anlayışı arasındaki farkı modern yorumun özgün eğretilmeye haksızlık ettiğini söyleyerek ortaya koymuştur (ayrıca bkz. Holcombe, 1999 ve Knudsen, 1993: 149-150). Bu haksızlığın, bu çalışmanın başında sunduğumuz “görünmez el” yorumlarının ortaya çıkmasında ve biraz da özgün “görünmez el” eğretilmesinin içeriğinin boşaltılmasına katkısının büyük olduğu açıktır.¹²

Modern “görünmez el”in Smith’in “görünmez el”inden farklı olduğu doğrudur da bundan ikisi arasında hiçbir ilişki olmadığı sonucu çıkartılmamalıdır. Modern denge modelleri bir bakıma Smith’in argümanının mantıksal tutarlılığını test etmektedir. Daha doğrusu, modern denge ispatları kendi bireysel amaçları peşinde koşan bireylerin hangi koşullar altında bir bütün olarak toplumun çıkarına hizmet eden sonuçlarla ilişkilendirilebileceğini gösterir. Bu koşulların gerçek dünyadaki koşullardan farklı olması “görünmez el”in her zaman toplumun çıkarlarına hizmet etmeyeceğini de göstermektedir. Ancak, bu “görünmez el” mekanizması olarak adlandırabileceğimiz mekanizmaların gerçek hayatta işlemediği anlamına da gelmez, buradan çıkarılabilecek sonuç şudur: Belirli koşullar altında toplumun çı-

karlarına hizmet edebilecek “görünmez el” mekanizmaları, bu koşullar gerçekleşmediğinde işliyor olsalar bile başka nedensel faktörlerin varlığı nedeniyle farklı veya toplum için zararlı sonuçlara yol açabilirler.

Son olarak, daha önce gördüğümüz gibi Adam Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde gelir dağılımını tartışırken “görünmez el”e atıf yapar. Modern “görünmez el” teoreminde ise gelir dağılımı veridir. Modern “görünmez el” gerçek dünyada geçerli olsa, işliyor olsa, bile gelir dağılımında toplum yararına bir iyileşme olacağını söylemez. Dolayısıyla, son sorumuzun yanıtı “evet”tir: Adam Smith’in “görünmez el”inin aksine neoklasik “görünmez el” gelir dağılımı ile ilgili bir şey söylemez.

Sonuç

Eğer bu yazıdan bir tek sonuç çıkarıp, onu hatırlamak istiyorsanız size yardımcı olmak isterim: Adam Smith, doğal ve sosyal olgu ve olayları açıklamak için bunlar arasındaki nedensel bağlantıları sergilememiz gerektiğini düşünmektedir; “görünmez el” ile işaret ettiği şey aslında sergilemek için uğraştığı bu nedensel bağlantılardır. Örneğin, Smith, bize ulusların neden ve nasıl zenginleşebileceğini, bir ülkenin refah ve zenginliğinin neden değerli metallerden ibaret olamayacağını, ithalat kısıtlamalarının kalkmasının neden toplum için faydalı olduğunu, piyasada fiyatların nasıl belirleneceğini, devletin neden bazı kamu hizmetleri vermesi gerektiğini, vb. açıklamaya çalışır. Açıklamalarında da bize, elinden geldiğince, olay ve olgular arasındaki nedensel bağlantıları sunmaya gayret gösterir. “Görünmez el”e atıf yaparken bize hem etrafında olup biteni açıklamak için görünmez ve tanrısal güçlerden medet uman o ilk insanları, hem de bu sergilediği bağlantıların ilk bakışta görülmemiş olabileceğini hatırlatır. Giriş bölümünde bahsi geçen küresel kriz ve “görünmez el” tartışmalarını okurken sanıyorum bizim de yapmamız gereken bize sunulan kriz açıklamalarının krizin nedenlerini sergileyip sergilemediğini ve krizi ortaya çıkardığı iddia edilen olay ve olgular arasındaki bağlantıların bize sunu-

12 Ayrıca not etmek gerekir ki sadece denge odaklı neoklasik iktisat modelleri, her ne kadar kuramsal olsalar da dengenin (amaçlanmayan makro-sosyal sonucun) nasıl ortaya çıktığını açıklamadıkları için genellikle “görünmez el” açıklaması olarak adlandırılmaz. Ancak, bazen statik denge analizini kullanan modeller de eğer amaçlanmayan sonucun (bu bağlamda dengenin) nasıl ortaya çıktığı ile ilgili sözel açıklamalara yer verebilir. Bu sözel açıklamalar sonucun ortaya çıkması sürecini anlaşılabılır kılıyorsa statik denge modellerinin de bir “görünmez el” açıklamasına temel oluşturduğu düşünülebilir.

lup sunulmadığını dikkatle incelemektir. “Görünmez el”i, sosyal ve iktisadi hayatımıza etki eden nedenlerden bahsetmeden ve bu nedenleri dikkatlice incelemekten, bir ideolojinin savunması ya da eleştirisi için kullanmak sanırım Adam Smith’e yapabileceğimiz en büyük haksızlıktır.

Haddim olmayarak bir sınav ile başladığım bu yazıyı, affınıza sığınarak bir ev ödevi ile bitireyim: Bir internet taraması yaparak “görünmez el” (*invisible hand*) ile “gizli el” (*hidden hand*) arasındaki farkın farkında olmayan yazarları (örneğin, ekonomi köşe yazarlarını) bulunuz.